

КОНЦЕПЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДОСТУПНОСТІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ГЛУХИХ ТА НАПІВГЛУХИХ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано доцільність розгляду проблеми доступності освітнього середовища для глухих та напівглухих осіб у контексті забезпечення їхніх особливих комунікативних потреб, які визначаються як сукупність комунікативних передумов, створення яких є необхідним для успішності здобуття освіти глухими та напівглухими особами. Обґрунтовано визначення комунікативної доступності як якісної характеристики освітнього середовища. Створення комунікативно доступного освітнього середовища передбачає налагодження функціональних механізмів комунікації глухого або напівглухого здобувача освіти з іншими суб'єктами освітнього процесу шляхом усунення освітніх комунікативних бар'єрів через узгодження комунікативних умов освітнього середовища з індивідуальними комунікативними можливостями здобувача освіти.

Наголошено на динамічному характері комунікативних потреб та запропоновано уточнювати це поняття як "актуальні комунікативні потреби". Запропоновано класифікувати комунікативні потреби на дві класифікаційні групи – індивідуальні та колективні.

Розкрито уявлення про комунікативні можливості глухих та напівглухих здобувачів освіти як ієрархічно-рівневу систему комунікативних здатностей: перший, змістовий рівень системи представлений мовно-комунікативними здатностями; другий, процесуальний рівень системи – мовленнєво-комунікативними здатностями; третій, компенсаційний рівень системи – комунікативно-адаптувальними здатностями. Обґрунтовано, що відповідно до індивідуальних особливостей системи комунікативних можливостей здобувача освіти необхідно створити відповідні комунікативні умови в освітньому середовищі, які є комплексом комунікативних засобів, які застосовуються в закладі освіти для комунікації із глухими та напівглухими здобувачами в освітньому процесі.

Ключові слова: комунікативна доступність, особливі освітні потреби, глухі здобувачі освіти, комунікативні можливості особи.

Пошук шляхів вирішення проблеми комунікації в сурдопедагогіці є однією із центральних, починаючи із часів виокремлення знань про освіту глухих в окрему галузь педагогічної науки [4]. Незважаючи на тривалість розгляду цієї проблеми, у практичній площині питання налагодження комунікації в освітньому процесі досі залишається невирішеним.

Тривалий час вирішення проблеми здобуття освіти глухими та напівглухими особами вбачалося через зміни здобувача шляхом корекції його здатностей до словесної форми комунікації через розвиток залишків слуху, формування вимови та розвиток усного мовлення [2]. З поступовим упровадженням інклюзивної філософії в загальну освітню практику почали змінюватися сучасні уявлення про шляхи вирішення проблеми комунікації в напрямі пристосування освітнього середовища до сильних сторін та збережених комунікативних здатностей глухих і напівглухих здобувачів освіти. Зокрема, це представлено в низці публікацій вітчизняних учених (Н. Адамюк, О. Дробот, А. Замша, О. Федоренко й інші) [1; 3].

Мета статті – теоретично обґрунтувати концепцію комунікативної доступності освітнього середовища для глухих та напівглухих здобувачів освіти.

Вирішення проблеми налагодження питомої комунікації є ключовим аспектом у забезпеченні якісної освіти глухих та напівглухих осіб [6]. Такі здобувачі освіти належать до окремої групи осіб з особливими освітніми потребами, яких означають як тих, які мають своєрідні комунікативні потреби [9]. Отже, питання доступності освітнього середовища для глухих та напівглухих осіб передусім пов'язане саме із забезпеченням їхніх комунікативних потреб [5].

Важливо наголосити, що комунікативні потреби глухих та напівглухих здобувачів освіти не є безпосередньо зумовленими самим фактом чи ступенем порушення слуху здобувачів [10]. Комунікативні потреби глухих та напівглухих здобувачів освіти характеризуються значною варіативністю. Оскільки особливі комунікативні потреби цієї категорії осіб детерміновані не порушенням слуху, а зумовлені станом гармонійності комунікативних можливостей здобувача освіти та комунікативних умов освітнього середовища [8]. Отже, поняття "*особливі комунікативні потреби глухих та напівглухих здобувачів освіти*" доречно визначати як сукупність невід'ємних комунікативних передумов здобуття освіти глухими та напівглухими особами, створення яких є необхідним для успішності їхньої навчальної діяльності й участі в актуальному освітньому контексті. Використання в цьому контексті поняття "передумови" підкреслює їхню первинність щодо початку процесу здобуття освіти, оскільки без створення передумов неможливо забезпечити здобуття освіти. Наскрізна роль комунікації як фундаментального механізму під час здобуття освіти реалізується у двох основних видах активності здобувача освіти – навчальній діяльності у формі учіння й участі як взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу. Для забезпечення комунікативних потреб глухих та напівглухих осіб як індикатора комунікативної доступності для них освітнього середовища надзвичайно важливо налагодити механізми комунікації не лише для забезпечення навчальної діяльності здобувача, а й для його/її питомої взаємодії з оточенням в освітньому процесі.

Поняття “комунікативна доступність освітнього середовища” можна окреслити як якісну характеристику освітнього середовища, у якому повною мірою забезпечуються індивідуальні комунікативні потреби глухого або напівглухого здобувача освіти.

Загалом *створення комунікативно доступного освітнього середовища* передбачає налагодження функціональних механізмів повноцінної і змістовної комунікації глухого або напівглухого здобувача освіти з іншими суб'єктами освітнього процесу шляхом *узгодження комунікативних умов освітнього середовища з індивідуальними комунікативними можливостями здобувача освіти*. Варто підкреслити, що створення комунікативно доступного освітнього середовища передбачає зміни саме комунікативної складової частини освітнього середовища, яка адаптується відповідно до сильних сторін здобувача освіти [7]. Акцент на сильних сторонах здобувача освіти та вибудовування освітнього процесу на їхній основі є однією з головних позицій інклюзивної філософії в освіті. Така філософія є діаметрально протилежною положенням медичного підходу, що домінував тривалий час в освітній сфері осіб з особливими освітніми потребами, відповідно до якого здобувач освіти мав адаптуватися для здобуття освіти.

Важливим аспектом для створення комунікативної доступності є забезпечення функціональності механізмів комунікації в освітньому середовищі. Функціональність комунікації забезпечується через усунення бар'єрів, які виникають під час комунікації глухого або напівглухого здобувача освіти з іншими суб'єктами освітнього процесу. Поняття “освітні комунікативні бар'єри” витлумачуємо як відносно стійке розбалансування процесів комунікації глухих та напівглухих здобувачів освіти, що спостерігається в освітньому середовищі. Такі *освітні комунікативні бар'єри* є наслідком *невідповідності (неузгодженості) комунікативних умов освітнього середовища щодо можливостей комунікації, які є комфортними для глухого або напівглухого здобувача освіти*. Функціональним показником комунікативної доступності освітнього середовища є ступінь відповідності комунікативних умов освітнього середовища комунікативним можливостям глухого або напівглухого здобувача освіти.

Ступінь відповідності комунікативних можливостей та умов не можна розглядати як сталу величину, оскільки комунікативні можливості глухих та напівглухих здобувачів освіти, отже, і їхні *індивідуальні комунікативні потреби, є динамічними* за характером, вони змінюються в разі розширення чи звуження здатності використовувати певні інструменти комунікації.

Розширення комунікативних можливостей таких здобувачів спостерігається в разі підвищення вправності користування й опанування нових засобів комунікації, зокрема й калькованого жестового мовлення, мануорального артикулювання тощо. Водночас розширенню комунікативних можливостей сприяє не лише навчання, а й доступ здобувача освіти до певних технологій і устаткування (технології слухопротезування, FM-системи, мобільні застосунки тощо), які допомагають глухій або напівглухій людині користуватися певними видами мовлення або певною мовою.

Водночас звуження комунікативних можливостей щодо використання певного комунікативного інструментарію спостерігається в разі втрати здатностей, які є опорними для користування певними різновидами мовлення. Зокрема, у разі поступового погіршення слуху, що неможливо компенсувати технічними засобами, напівглуха людина із часом може втратити можливість комунікувати засобами усного мовлення.

Отже, комунікативні можливості мають динамічний характер та можуть змінюватися із часом. Зміна спектра комунікативних можливостей зумовлює зміну комунікативних потреб індивідуума, наслідком чого має бути і перегляд та, за необхідності, зміна комунікативних умов освітнього середовища для їх пристосування до нового стану комунікативних ресурсів здобувача освіти. Зважаючи на окреслене, для позначення динамічності як якісної своєрідності особливих освітніх потреб глухих або напівглухих осіб варто вживати поняття “*актуальні комунікативні потреби здобувача освіти*”, “*актуальні комунікативні умови освітнього середовища*” й “*актуальні комунікативні можливості глухого або напівглухого здобувача освіти*”. Уточнення змісту поняття через категорію актуальності як характеристики стану дає можливість чітко зосередитися на поточній реальній ситуації комунікації і тих бар'єрів, які її ускладнюють. Водночас підкреслення динамічного характеру комунікативних потреб вказує і на інший аспект створення комунікативно доступного освітнього середовища – необхідність постійного моніторингу актуальних комунікативних потреб глухих та напівглухих здобувачів освіти для забезпечення вчасних змін комунікативних умов у разі якісної зміни комунікативних можливостей таких осіб.

Зважаючи на викладене, висновується, що ключовим феноменом концепції комунікативної доступності освітнього середовища є “*актуальні комунікативні можливості глухого та напівглухого здобувача освіти*”, які ми визначаємо як спектр засобів комунікації, якими володіє здобувач освіти і які він/вона переважно використовує для комунікації з оточенням в освітньому середовищі. У цьому контексті важливо підкреслити саме інтенційно-суб'єктну позицію здобувача освіти щодо вибору комфортних для нього/неї засобів комунікації з оточенням. Визнання в питанні доступності важливості суб'єктності здобувача освіти чітко вказує на його провідну роль у визначенні напрямів та способів вирішення проблем комунікації насамперед тих комунікативних умов, які мають бути для нього створеними в освітньому середовищі.

Комунікативні можливості глухих та напівглухих здобувачів освіти є досить складною системою комунікативних здатностей, які мають *ієрархічно-рівневу організацію*.

Перший змістовий рівень цієї системи представлений мовно-комунікативними здатностями, які конкретизуються через знання та володіння здобувачем освіти лексико-граматичною структурою мови або мов. Ідеться саме про володіння мовою, що виявляється у здатності її використовувати як засіб комунікації, тобто точно розуміти і продукувати повідомлення [11]. У цьому контексті може йтися про словесну або жестову мову, а також про кілька мов водночас у формі білінгвізму та полілінгвізму.

Другий процесуальний рівень системи представлений мовленнєво-комунікативними здатностями, які виявляються у володінні певним переліком різновидів мовлень відповідних мов. Ідеться про класичні види мовлення. У словесній мові про кожен із чотирьох різновидів мовлення по два види рецептивної діяльності (аудіювання та читання) та продуктивної діяльності (усне та писемне мовлення). У жестовій мові по два різновиди мовлення – рецептивне та продуктивне природне жестове мовлення.

Третій компенсаційний рівень системи втілюється у формі комунікативно-адаптувальних здатностей, які характеризуються володінням здобувачем різними засобами підтримки мовлення, рецептивна чи продуктивна діяльність яких може ускладнюватися через порушене слухове сприймання. Ідеться про володіння дактилюванням для писемних форм мовлення, мануоральним артикулюванням або калькованим жестовим мовленням як засобами підтримки усного мовлення.

Ця цілісна система комунікативних можливостей здобувача освіти зумовлює специфіку способів його комунікації з оточенням у поточній ситуації життя та діяльності, зокрема й під час здобуття освіти. Відповідно до системи комунікативних можливостей здобувача освіти необхідно створити відповідні комунікативні умови в освітньому середовищі.

Загалом поняття “актуальні комунікативні умови освітнього середовища” варто розглядати як комплекс комунікативних засобів, які застосовуються в закладі освіти для комунікації із глухими та напівглухими здобувачами в освітньому процесі. Цей комплекс комунікативних засобів регламентує комунікативно прийнятні способи здійснення навчальної діяльності та взаємодії глухих та напівглухих здобувачів освіти з оточенням в освітньому середовищі. Комплекс комунікативних умов має повною мірою відповідати системі комунікативних можливостей здобувача освіти. Насамперед визначається прийнятна для здобувача мова/ мови освітнього процесу, потім окреслюються різновиди мовлення, в останню чергу з’ясовуються, яким способом підтримки мовлення віддає перевагу здобувач освіти.

Важливим аспектом створення комунікативно доступного освітнього середовища є згуртування в один клас/групу тих здобувачів освіти, які мають подібні комунікативні потреби [4]. Отже, навчальний клас або група формується за принципом спільності комунікативних умов, що є найбільш сприятливими для здобуття освіти певною групою осіб, які мають подібні комунікативні можливості. У цьому контексті варто відокремлювати не лише індивідуальні комунікативні потреби, а й колективні комунікативні потреби глухих та напівглухих здобувачів.

Висновки. Створення комунікативно доступного освітнього середовища для глухих та напівглухих здобувачів освіти є передумовою для організації процесу здобуття освіти такими особами.

Комунікативна доступність є якісною характеристикою освітнього середовища, у якому повною мірою забезпечуються індивідуальні комунікативні потреби глухих та напівглухих здобувачів освіти. Забезпечення цих потреб ґрунтується на налагодженні функціональних механізмів комунікації глухого або напівглухого здобувача освіти з іншими суб’єктами освітнього процесу шляхом усунення освітніх комунікативних бар’єрів, які виникають унаслідок невідповідності комунікативних умов освітнього середовища індивідуальним комунікативним можливостям здобувача освіти.

В основу концепції створення комунікативно доступного освітнього середовища закладено уявлення про комунікативні можливості глухих та напівглухих здобувачів як про динамічно функціональну ієрархічно-рівневу систему комунікативних здатностей: перший, змістовий рівень системи охоплює мовно-комунікативні здатності; другий, процесуальний рівень системи представлений мовленнєво-комунікативними здатностями; третій, компенсаційний рівень системи втілюється у формі комунікативно-адаптувальних здатностей, які характеризуються володінням здобувачем різними засобами підтримки мовлення. Динамічний характер функціонування системи комунікативних можливостей здобувачів передбачає організацію системного моніторингу актуального стану таких можливостей і оцінку їх співвідношення з поточними комунікативними умовами освітнього середовища.

Використана література:

1. Бімодальний білінгвізм: новий підхід в освіті осіб із порушеннями слуху / Н. Адамюк та ін. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. Вип. 1 (90). С. 35–41.
2. До проблеми розроблення вітчизняної концепції бімодально-білінгвального підходу до навчання глухих та напівглухих / Н. Адамюк та ін. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 7. Т. 1. С. 125–129.
3. Дробот О., Замша А., Федоренко О. Бімодально-білінгвальний підхід до організації навчання глухих та слабкочуючих. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 4 (84). С. 37–46.
4. Замша А., Федоренко О. Шкільна освіта глухих – виклик для інклюзивної практики навчання. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors : Collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. Vol. 1. P. 160–180.
5. Замша А., Мороз І., Федоренко О. Специфіка забезпечення доступності освітнього простору вищого навчального закладу для студентів із порушеннями слуху. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2016. Вип. 70. Т. 2. С. 131–135.

6. Adamiuk N., Zamsha A. Principles of designing bimodal-bilingual educational environment for the deaf and hard-of-hearing learners. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 6 (34). Vol. 1. P. 45–49.
7. Zamsha A. Modern philosophy of inclusive education of deaf students. *Pedagogy, psychology and teaching methods: international experience*: International scientific and practical conference, July 16–17, 2021, Riga, Latvia. Riga : Baltija Publishing, 2021. P. 143–146.
8. Zamsha A. Fundamental issue of deaf and hard-of-hearing education. *Development of scientific and practical approaches in the era of globalization* : Abstracts of the II International scientific and practical conference, Boston, USA, September 28–30, 2020. Boston : ISG, 2020. P. 150–153.
9. Zamsha A. Hearing impairment children as a category of students with communication difficulties. *Theory, science and practice* : Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference, Tokyo, Japan, October 5–8, 2020. Tokyo : ISG, 2020. P. 239–241.
10. Zamsha A. Some aspects of bimodal-bilingual teaching children with hearing impairments. *Pedagogy in the EU countries and in Ukraine at the present stage* : International scientific and practical conference, Romania, Baia Mare, December, 21–22, 2018. Baia Mare : Baltija Publishing, 2018. P. 56–58.
11. Techniques for the correction of language disorders among children with psycho-physical development peculiarities / L. Zhuravlova et al. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. Issue 2. Special Issue xxii. P. 133–137.

References:

1. Adamiuk N., Drobot O., Zamsha A., Fedorenko O. (2019). Bimodalnyi bilinhvizm: novyi pidkhid v osvitu osib iz porushenniamy slukhu [Bimodal Bilingualism: A new approach in the hearing impairment education]. *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*. Vol. 1 (90). S. 35–41 [in Ukrainian].
2. Adamiuk N., Drobot O., Zamsha A., Fedorenko O. (2018). Do problemy rozroblennia vitchyzniano kontseptsii bimodalno-bilinhvalnoho pidkhodu do navchannia hlukhykh ta napivhlukhykh [To the problem of developing a domestic concept of a bimodal-bilingual approach to teaching deaf and hard-of-hearing.]. *Innovatsiina pedahohika*. Vol. 7, Issue 1. S. 125–129 [in Ukrainian].
3. Drobot O., Zamsha A., Fedorenko O. (2017). Bimodalno-bilinhvalnyi pidkhid do orhanizatsii navchannia hlukhykh ta slabkochuiuchykh [Bimodal-bilingual approach to the organization of deaf and hard-of-hearing education]. *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia*. Vol. 4 (84). S. 37–46 [in Ukrainian].
4. Zamsha A. V., Fedorenko O. F. (2021). Shkilna osvita hlukhykh – vyklyk dlia inkluzyvnoi praktyky navchannia [School education for the deaf is a challenge for inclusive education practice]. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors* : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, Vol. 1. P. 160–180. [in Ukrainian].
5. Zamsha A. V., Moroz I. V., Fedorenko O. F. (2016). Spetsyfika zabezpechennia dostupnosti osvitnoho prostoru vyshchoho navchalnoho zakladu dlia studentiv iz porushenniamy slukhu [Specificity to ensure the accessibility of an educational space of a higher educational institution for students with hearing impairments]. *Zbirnyk naukovykh prats : Pedahohichni nauky*. Vol. 70, Issue 2. S. 131–135 [in Ukrainian].
6. Adamiuk N., Zamsha A. (2020). Principles of designing bimodal-bilingual educational environment for the deaf and hard-of-hearing learners. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 6 (34), vol. 1. P. 45–49 [in English].
7. Zamsha A. (2021). Modern philosophy of inclusive education of deaf students. *International scientific and practical conference “Pedagogy, psychology and teaching methods: international experience” : conference proceedings (July, 16–17, 2021, Riga, Latvia)*. Riga : Baltija Publishing, P. 143–146 [in English].
8. Zamsha A. (2020). Fundamental issue of deaf and hard-of-hearing education. *Development of scientific and practical approaches in the era of globalization* : Abstracts of the II International scientific and practical conference (Boston, USA, September 28–30, 2020). Boston : ISG, P. 150–153 [in English].
9. Zamsha A. (2020). Hearing impairment children as a category of students with communication difficulties. *Theory, science and practice* : Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference (Tokyo, Japan, October, 5–8, 2020). Tokyo : ISG, 2020. P. 239–241 [in English].
10. Zamsha A. (2018). Some aspects of bimodal-bilingual teaching children with hearing impairments. *Pedagogy in the EU countries and in Ukraine at the present stage: International scientific and practical conference (Romania, Baia Mare, December, 21–22, 2018)*. Baia Mare : Izdevniciba “Baltija Publishing”, S. 56–58 [in English].
11. Zhuravlova L., Leshchii N., Zamsha A., Babiak O., Lyndina Y., Voroshchuk O. (2021). Techniques for the correction of language disorders among children with psycho-physical development peculiarities. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 11, Issue 2, Special Issue xxii. P. 133–137 [in English].

Zamsha A. V. The concept of communicative accessibility of the educational environment for deaf and hard-of-hearing learners

The article substantiates the expediency of considering the problem of accessibility of the educational environment for deaf and hard-of-hearing persons in the context of ensuring their special communicative needs, which are determined as a set of communicative prerequisites, the creation of which is necessary for the success of the education with deaf and hard-of-hearing learners. The article substantiates the definition of communicative availability as a qualitative characteristic of the educational environment. The creation of a communicatively accessible educational environment provides for the establishment of functional mechanisms of communication of deaf or hard-of-hearing learners in the educational process by eliminating educational communicative barriers through bringing the communicative conditions of the educational environment to individual communicative capabilities of education.

It is emphasized the dynamic nature of communicative needs of deaf and hard-of-hearing learners, and it is proposed to specify this concept as “actual communicative needs”. It is proposed to classify communicative needs in two classification groups – individual and collective communicative needs.

The article is revealed an idea of the communicative capabilities of deaf and hard-of-hearing learners as a hierarchical-level system of communicative capabilities. The first content level of the system represents the language-and-communicative capabilities; the second procedural level of the system represents the speech-communicative abilities; the third compensation level of the system embodies the communicative-and-adaptive capabilities. It is substantiated that in accordance with the individual characteristics of the system of communicative capabilities of deaf and hard-of-hearing learners, it is necessary to create appropriate communicative conditions in the educational environment, which are a complex of communicative settings that are used in the establishment of education for communication with deaf and half-of-hearing persons in the educational process.

Key words: communicative accessibility, special educational needs, deaf learners, communicative capabilities.